

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΝΗΣΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΑ
ΠΡΩΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΚΡΑΤΗ»**

**« THE EDUCATION OF THE POLITICAL REFUGES IN THE
FORMER EASTER COUNTRIES.»**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚΟΛΙΝΑ

A.E.M.: 2469

ΕΠΟΠΤΗΣ: ΜΠΕΤΣΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

**Β' ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: ΒΑΜΒΑΚΙΔΟΥ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ,
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ**

ΦΛΩΡΙΝΑ, ΜΑΙΟΣ 2016

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
A. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΑ ΠΡΩΗΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	7
A.1. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΦΥΓΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΟΠΟΥΛΩΝ	8
A.2. ΠΡΩΤΗ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ .	9
B. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	11
B.1. ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ	13
B.2. ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ	14
B.3. ΓΛΩΣΣΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.....	16
B.3.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ	16
B.4. ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΘΥΜΟΥΝΤΑΙ	17
B.5. ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ	18
B.5.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ	19
B.6. ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΕΣ	21
B.6.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ	21
B.7. ΕΞΩΣΧΟΛΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	22
B.7.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ	23
B.8. ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ (ΑΘΛΗΜΑΤΑ).....	24
B.9. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ (ΤΕΧΝΕΣ).....	24
B.10 ΠΟΙΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΑΝ ΩΣ ΜΑΘΗΤΕΣ-ΤΡΙΕΣ/ ΜΕ ΠΟΙΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ ΠΡΟΣΠΑΘΗΣΑΝ ΟΙ ΚΕΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΝΑ ΤΙΣ ΞΕΠΕΡΑΣΟΥΝ	24
B.11. ΑΙΣΘΗΜΑ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ/ΠΡΟΣΠΑΘΗΣΑΝ ΝΑ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΣΟΥΝ	25
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ	26
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	42
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	43

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια να φωτιστούν βασικές πλευρές της ζωής των παιδιών πολιτικών προσφύγων, τόσο μέσα στο σχολείο, όσο και έξω από αυτό. Ερευνώντας πτυχές όπως οι συνθήκες διαφυγής τους από την Ελλάδα, η πρώτη φιλοξενία στις χώρες υποδοχής και οι συνθήκες διαμονής στην τελική χώρα όπου πήγαν, αναζητούμε τους όρους κάτω από τους οποίους τα παιδιά αυτά έφυγαν και τί αντιμετώπισαν στις χώρες αυτές.

Στη συνέχεια γίνεται μια εκτενής παρουσίαση όλων εκείνων των στοιχείων που απαρτίζουν την εκπαίδευση που δέχθηκαν τα παιδιά αυτά στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Ξεκινώντας από το ταξίδι τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, τους εκπαιδευτικούς και καταλήγοντας στο ερώτημα αν υπάρχει αίσθημα ικανοποίησης, προσπαθούμε να βρούμε τους όρους με τους οποίους τα παιδιά μπόρεσαν στην εκπαίδευση, τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν, τόσο τα ίδια, όσο και οι χώρες οι οποίες τα υποδέχτηκαν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949, οι κάτοικοι όπου διεξάγονταν στρατιωτικές επιχειρήσεις, αντιμετώπιζαν πολλούς κινδύνους. Συνεπώς, οι κίνδυνοι και για τα παιδιά από τον πόλεμο ήταν άμεσοι, ενώ παράλληλα καταδοκούσε ο θάνατος από τη στέρηση, κύρια της τροφής κι από τις διάφορες αρρώστιες, που έβρισκαν απροστάτευτο και αδύναμο τον οργανισμό τους. Το πρόβλημα, λοιπόν, της σωτηρίας των παιδιών, τόσο των ανταρτών, αλλά και γενικότερα όλων των παιδιών, απασχόλησε σοβαρά τόσο τα Λαϊκά Συμβούλια, που λειτουργούσαν στην Ελεύθερη Ελλάδα, όσο και την ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ), στην προσπάθεια να βρεθεί άμεση λύση. Το σοβαρό αυτό θέμα τέθηκε, επίσης, από τον Έλληνα αντιπρόσωπο στο Διεθνές Συνέδριο Δημοκρατικής Νεολαίας, που συγκλήθηκε στο Βελιγράδι στις 3 Μαρτίου 1948, με θετικό αποτέλεσμα. Οι νεολαίοι αντιπρόσωποι των Λαϊκών Δημοκρατιών, υιοθέτησαν την πρόταση να ενεργήσουν ανάλογα στις Κυβερνήσεις τους, για την προσωρινή φιλοξενία των προσφυγόπουλων και την παροχή βοήθειας και μόρφωσης σε αυτά. Τέλος, το θέμα της διάσωσης των παιδιών τέθηκε από την ελληνική αντιπροσωπία και στο Β' Διεθνές Συνέδριο Δημοκρατικών Γυναικών, που συνήλθε την 1^η Δεκέμβρη 1948, με συμμετοχή αντιπροσώπων από 37 χώρες.

Τα παιδιά στις εμπόλεμες περιοχές αποτελούσαν κι αυτά στόχο των καθημερινών επιδρομών, που διενεργούσε στα χωριά η Βασιλική Πολεμική Αεροπορία. Σμήνη πολεμικών αεροπλάνων, πετώντας σε χαμηλό ύψος, έριχναν βαρέλια με βενζίνη, βόμβες Ναπάλμ, ρουκέτες και έβαζαν φωτιά με τα φλογοβόλα στα σπίτια των χωριών. Όλα τα τακτικά και έκτακτα αεροδρόμια έγιναν ορμητήρια για τις φονικές αεροπορικές επιδρομές. Η μέθοδος της «αεροπορικής περικύκλωσης», που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στον Εμφύλιο Πόλεμο με διαταγή του Αρχηγού Ανώτερου Διοικητή Αεροπορίας Εμμ. Κελαϊδή, δεν ξεχώριζε παιδιά. Αυτό σήμαινε, δηλαδή, ότι όσα παιδιά δεν είχαν σκοτωθεί μέσα στα σπίτια τους από τις βόμβες και προσπαθούσαν τρέχοντας να σωθούν στα παρακείμενα δάση, αποτελούσαν στόχο των

πιλότων της Βασιλικής Αεροπορίας. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, πολλοί κάτοικοι των ελεύθερων περιοχών πρότειναν, στα λαϊκά συμβούλια, να ζητηθεί από τις γειτονικές χώρες των Λαϊκών Δημοκρατιών να φιλοξενήσουν τα παιδιά τους, για να σωθούν από τους κινδύνους, που κάθε στιγμή αντιμετώπιζαν από τις πολεμικές επιχειρήσεις.

Η εισήγηση του Βασ. Μπαρτζιώτα στην 3^η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, απαντάει στο ιδεολόγημα πως το εγχείρημα αυτό ήταν ένα παιδομάζωμα, ένας εξαναγκαστικός διωγμός των παιδιών αυτών στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Αναφέρει λοιπόν τα εξής: *«...Φυσικά δεν ήταν όλα τα παιδιά της Ελεύθερης Ελλάδας. Πολλοί γονείς, είτε επειδή είχαν τα μέσα να τα θρέψουν είτε γιατί δεν ήθελαν να τ' αποχωριστούν, δεν τα έστειλαν και κανένας δεν τους ανάγκασε να το κάνουν, άλλοι πάλι γονείς έστειλαν ένα ή δύο παιδιά και κράτησαν τα άλλα. Είναι αλήθεια πως πολλοί απ' αυτούς τους τελευταίους μετάνοιωσαν που δεν μιμήθηκαν τους άλλους, όταν τα αμερικανικά αεροπλάνα σκότωσαν πολλά απ' αυτά και η πείνα αποδεκάτιζε τ' άλλα. Το γεγονός αυτό, εν πάση περιπτώσει, δείχνει πως κανένας καταναγκασμός δεν ασκήθηκε ούτε ήταν δυνατό ν' ασκηθεί. Σας επαναλαμβάνουμε μονάχα τούτο: Ούτε ένα παιδί δε στάλθηκε σε μια δημοκρατική χώρα, χωρίς τη συγκατάθεση των γονέων του. Σε κάθε χωριό άλλωστε, οι γονείς εξέλεξαν μονάχοι τους μια ενήλικη κοπέλα ή μια γυναίκα για κάθε ομάδα 20-25 παιδιών για να τα συνοδεύσει.*

Οι μοναρχοφασίστες, με το μοναδικό τρόπο που ξέρουν να χρησιμοποιούν αυτοί τη βία, που τους είναι τόσο προσφιλής, υποχρέωσαν μερικούς γονείς, που συνέλαβαν, να καταθέσουν πως τα παιδιά τους αρπάχτηκαν με τη βία. Και η Βαλκανική Επιτροπή, αν και σε κάθε χωριό οι ίδιοι οι γονείς τους διέψευσαν αυτή τη συκοφαντία, έτοιμη καθώς είναι πάντοτε να στηρίζει τους μοναρχοφασίστες στις προκλήσεις τους, κράτησε αυτές τις μεμονωμένες μαρτυρίες, που αποσπάστηκαν προφανώς με τη βία και δεν καταδέχτηκε να προσέξει το αυτονόητο της υπόθεσης, ούτε τις χιλιάδες των γονιών που διαμαρτυρήθηκαν με χιλιάδες γράμματα εναντίον αυτής της συκοφαντίας...»

Το Μάιο του 1948, όταν άρχισε η οργάνωση και αποστολή των παιδιών στις σοσιαλιστικές χώρες ιδρύθηκε από την ελληνική πλευρά η Κεντρική Επιτροπή «Βοήθεια στο Παιδί», γνωστή με τα αρχικά ΕΒΟΠ. Η πρώτη έδρα της ήταν η Βουδαπέστη και από το 1950 το Βουκουρέστι. Σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξης και της λειτουργίας της πρόεδρος της ήταν ο Πέτρος Κόκκαλης, υπουργός Υγείας και Πρόνοιας και προσωρινά Παιδείας στην Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση. Άλλα

μέλη της ΕΒΟΠ διατέλεσαν στη διάρκεια της ύπαρξής της η λογοτέχνης Έλλη Αλεξίου, ο παιδαγωγός Γιώργος Αθανασιάδης, οι εκπαιδευτικοί Στρατής Τσιραντζίδης, Μαρίκα Μινεέμη, Θανάσης Μητσόπουλος, Φώτος Βέττας, Σταύρος Κωστόπουλος, Μιχάλης Οικονόμου και άλλοι.

Η ΕΒΟΠ επωμίστηκε την ευθύνη της άμεσης παρακολούθησης και ρύθμισης του πολύπλοκου προβλήματος της μεταφοράς, εγκατάστασης και οργάνωσης της ζωής των παιδιών στις χώρες που τα δέχτηκαν. Σε συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες των χωρών υποδοχής αντιμετώπισε και έλυσε όλα αυτά τα ζητήματα. Σε συνέχεια παρακολουθούσε από ελληνικής πλευράς τη ζωή και μόρφωση των παιδιών, κατάρτιζε τα εκπαιδευτικά προγράμματα που αφορούσαν την ελληνική μόρφωση και αγωγή των παιδιών, μερίμνησε για την εξεύρεση του απαραίτητου ελληνικού εκπαιδευτικού προσωπικού και γενικά ό,τι αφορούσε στη ζωή και εκπαίδευση των παιδιών. Για να γίνει δυνατή η πραγματοποίηση αυτής της αποστολής δημιουργήθηκαν επιτροπές της ΕΒΟΠ και σε κάθε χώρα, που καθοδηγούνταν από την Κεντρική Επιτροπή της ΕΒΟΠ και συνεργάζονταν και συντόνιζαν τη δουλειά τους και με τις προσφυγικές οργανώσεις που δημιουργήθηκαν μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και το πέρασμα των ενήλικων πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες.

Η ΕΒΟΠ πρόσφερε πολύτιμη υπηρεσία στην υπόθεση των παιδιών της πολιτικής προσφυγιάς. Η δράση της είναι συνδεδεμένη με την ευγενική και πατριωτική αυτή προσπάθεια της φροντίδας και της ελληνικής μόρφωσης και αγωγής των παιδιών. Αποτελούμενη από διακεκριμένους εκπαιδευτικούς και άλλους έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες και με τη βοήθεια των ελλήνων εκπαιδευτικών, που δούλευαν τότε, στα ελληνόπουλα και τη συμπαράσταση των προσφυγικών οργανώσεων και όλων των πολιτικών προσφύγων και σε πρώτη γραμμή των γονιών, ανταποκρίθηκε στην αποστολή της και πρόσφερε σημαντικό έργο. Η ΕΒΟΠ διαλύθηκε το 1955-1956 όταν διαλύθηκαν οι παιδικοί σταθμοί και τα παιδιά τράβηξαν για τα ανώτερα σκαλοπάτια της μόρφωσης και της τεχνικής κατάρτισης.

Α. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΑ ΠΡΩΗΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Στο τέλος του πρώτου τριμήνου του 1948, οι πρώτες αποστολές παιδιών που έβγαιναν από τα σύνορα με κατεύθυνση τη Γιουγκοσλαβία, είχαν για πρώτη πόλη υποδοχής το Μπούλκες. Εκεί ήταν συγκεντρωμένοι περίπου 6.000 Έλληνες αντάρτες και αξιωματικοί του ΕΛΑΣ, όπου είχαν καταφύγει μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας και την παράδοση των όπλων τους.

Η μικρή πόλη του Μπούλκες είχε μετατραπεί σε μια αυτοδιοικούμενη ελληνική παροικία με δική της οικονομία, στην οποία είχαν ιδρυθεί και ελληνικά βρεφοκομεία, νηπιαγωγεία και σχολεία με αξιόλογους επαγγελματίες εκπαιδευτικούς, ανάμεσα στους οποίους ήταν: οι Γ. Πολιτόπουλος, Π. Σκεύης, Μ. Οικονόμου, Σ. Ευθυμιάδης κ.ά. Το γεγονός της ύπαρξης Ελληνικών Σχολείων στο Μπούλκες, πριν βέβαια επιδεινωθούν οι σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με τις άλλες Λαϊκές Δημοκρατίες, βοήθησε στην όλη οργάνωση υποδοχής και φιλοξενίας των προσφυγόπουλων, που έφταναν από την Ελλάδα. Τα παιδιά τα οποία κατάγονταν κύρια από τα χωριά της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας, στην αρχή συγκεντρώθηκαν σε δύο αλβανικές πόλεις, την Σκόδρα και την Αυλώνα. Αυτές οι πόλεις ήταν οι πρώτες χώρες υποδοχής των παιδιών και χρησιμοποιήθηκαν σαν ενδιάμεσα κέντρα διέλευσής τους, δεδομένου ότι έπειτα προωθήθηκαν σε άλλες χώρες.

Τα προσφυγόπουλα οδηγούνταν σε ειδικά κέντρα με όλες τις σχετικές ανέσεις, όπου τους παρέχονταν οι πρώτες περιποιήσεις, ιατρικές εξετάσεις, καθαρίζονταν, ντύνονταν με καινούργια καθαρά ρούχα. Από τα κέντρα αυτά οργανώνονταν συνεχώς αποστολές των παιδιών σε παιδικούς σταθμούς, ειδικά προετοιμασμένους γι' αυτά. Οι παιδικοί σταθμοί ήταν κυρίως ξενοδοχεία λουτροπόλεων, ανάκτορα παλιών ηγεμόνων, παλιές αρχοντικές βίλες και άλλα άνετα οικοδομήματα σε γραφικές τοποθεσίες των χωρών αυτών.

Σ' όλες τις χώρες, στις οποίες στάλθηκαν και εγκαταστάθηκαν τα προσφυγόπουλα τοποθετήθηκε από πολύ νωρίς και ελληνική αντιπροσωπεία, ειδικά για τα παιδιά, με αποστολή να βοηθήσει, σε συνεργασία με τις αρμόδιες κρατικές αρχές κάθε χώρας, στην τακτοποίηση των παιδιών. Επικεφαλής σε αυτές τις αντιπροσωπείες ήταν εκπαιδευτικοί.

A.1. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΦΥΓΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΟΠΟΥΛΩΝ

Ο Π.Δ. γεννήθηκε το 1941 και έφυγε το 1948, σε ηλικία 7 ετών όταν ακόμα μαίνονταν οι μάχες του Δ.Σ.Ε. με τον Κυβερνητικό Στρατό. Κατάγεται από το χωριό Πλαγιά (Ζέρμα). Λόγω των βομβαρδισμών που γίνονταν κοντά στα χωριά, το ΚΚΕ έκανε πρόταση στον Ερυθρό Σταυρό ώστε τα παιδιά να απομακρυνθούν από τα εκεί χωριά και να προωθηθούν στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Όλο αυτό έγινε για λόγους ασφαλείας, υπήρχαν πολλοί σκοτωμοί παιδιών. Έγινε συνέλευση στην πλατεία του χωριού όπου τα παιδιά με μοναδική προϋπόθεση την συγκατάθεση των γονιών τους, προωθήθηκαν στην Αλβανία. Δεν έγινε παιδομάζωμα. Έγινε παιδοσώσιμο, τονίζει. Αρχικά τους είχαν πει πως θα πάνε για 2-3 μήνες, μέχρι να σταθεροποιηθεί η κατάσταση στην Ελλάδα, αλλά έμεινε 37 χρόνια. Ο Π.Δ. έφυγε μαζί με τις 3 αδερφές του για Αλβανία. Από την Αλβανία τους πήγαν στην Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία και τέλος στην Πολωνία. Φοίτησε στο Δημοτικό σχολείο σε μια μεγάλη πόλη της Πολωνίας, κοντά στη Βαλτική.

Κατόπιν ο Ερυθρός Σταυρός προσπάθησε να ενώσει τις οικογένειες καθώς ήταν διασκορπισμένες. Πήγε από την Πολωνία στην Ρουμανία έτσι ώστε να σμίξει με τα μέλη της οικογένειάς του, 15 μέλη. Σπούδασε τεχνολόγος. 7 χρόνια στην Πολωνία και 30 στη Ρουμανία. Πάντοτε ήθελε να γυρίσει στην Ελλάδα, «ζούσαμε με το σκεπτικό να γυρίσουμε στην Ελλάδα» αναφέρει χαρακτηριστικά.

Ο Σ.Κ. γεννήθηκε το 1942 και έφυγε από την Ελλάδα το 1948, σε ηλικία 6 ετών. Η αδερφή του ήταν αντάρτισσα, όπως και η μητέρα του. Έφυγαν οικογενειακώς. Από το χωριό είχαν φύγει πολλές οικογένειες και όταν έφευγαν τους ξεπροβοδούσε μια ομάδα ανταρτών, γύρω στους 20 αντάρτες, ανάμεσα σε αυτούς και η αδερφή του. Από την Γιουγκοσλαβία πήγαν στην Τσεχία και από εκεί μετά στην Τασκένδη. Έζησε στην ΕΣΣΔ 36 χρόνια. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως το πατριωτικό αίσθημα των προσφυγόπουλων δεν επισκιάζόταν, «όταν είχαμε γιορτές, που γίνονταν στο πάρκο, στην είσοδό του έγραφε “Με την σκέψη για εσένα Πατρίδα”’. Η Κομματική Οργάνωση διαμόρφωνε όλες τις προϋποθέσεις στην νεολαία έτσι ώστε να έχουν αγάπη στην πατρίδα. Παρότρυναν τα παιδιά να σπουδάσουν με την σκέψη να γυρίσουν στην Ελλάδα και να προσφέρουν στην Πατρίδα».

Α.2. ΠΡΩΤΗ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ

Ο Π.Δ. αναφέρει πως στο δρόμο για την Αλβανία, επειδή κοιμόντουσαν στο δάσος, στο χώμα, είχαν όλα τα παιδιά ψείρες. Όταν πέρασαν τα σύνορα της Αλβανίας, τους υποδέχτηκαν αμάξια και έστησαν σκηνές και διανυκτέρευσαν εκεί. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως ήταν η πρώτη φορά στη ζωή του που είδε σκηνή. Η Αλβανία δεν ήταν έτοιμη να τους δεχτεί, καθώς όπως λέει, ήταν 3 χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκεί ένας εκπρόσωπος του Κ.Κ. Αλβανίας, ανέβηκε σε ένα τζαμί καθώς ήταν όλοι μουσουλμάνοι και είπε στους κατοίκους ότι ήρθαν πολιτικοί πρόσφυγες από την Ελλάδα και χρειάζονται την φιλοξενία τους. Έτσι, όλοι οι κάτοικοι, πήραν τους πρόσφυγες στα σπίτια τους. Ο Π.Δ. με την μεγάλη του αδερφή έτυχε να πάει σε σπίτι βορειοηπειρωτών οι οποίοι ήξεραν ελληνικά. Εκεί λοιπόν όταν μπήκαν στο σπίτι, οι ιδιοκτήτες του σπιτιού, άφησαν τις δουλειές τους και ασχολήθηκαν με τα παιδιά γιατί φαινόταν ταλαιπωρημένα και πεινασμένα. Η γυναίκα έκαψε τα ρούχα αφού ήταν γεμάτα ψείρες, τους έκανε μπάνιο και κοιμήθηκαν πρώτη φορά σε κρεβάτι. Την δεύτερη μέρα πήγαν σε ένα άλλο σπίτι όπου εκεί άκουσαν μουσική και χόρευαν. Μετά από δύο εβδομάδες τους συγκέντρωσαν και ξεκίνησαν για τη Ρουμανία. Στη συνέχεια, επειδή δεν τους άφησαν να περάσουν τα σύνορα οι Γιουγκοσλάβοι, γύρισαν και πήγαν στο Ελμπασάν. Εκεί, μετά από δύο εβδομάδες πήγανε στη Ρουμανία, όπου τους περιποιήθηκαν και μόλις έβγαιναν από το μπάνιο τους έπαιρναν τα μέτρα για να ράψουν κουστούμι. Τους έδωσαν κάτι σαν μετάλλιο όπου από την μια πλευρά ήταν ο Βαφειάδης και από την άλλη ο αριθμός που αντιστοιχούσε σε κάθε παιδί. Μετά από δύο μήνες ξεκίνησαν για την Πολωνία, στο Πόλιτσε.

Ο Σ.Κ. μαζί με την ομάδα που έφυγε από το χωριό, πήγαν σε ένα χωριό κοντά στα σύνορα με την Γιουγκοσλαβία και από εκεί τους πήγαν στο Μπούλκες μέσα σε φορτηγά. Στην Γιουγκοσλαβία τους κράτησαν κάποιους μήνες, όχι πολύ και μετά πήγαν στην Τσεχία. Τους πήγαν κοντά στο Κάρλοβι Βάρι, εκεί έμεινε 2,5 χρόνια. Πήγαινε σε ένα Παιδικό Σταθμό, σε κτήριο που είχε προηγουμένα η Αριστοκρατία και το είχε για χορούς. Ήταν στα καλύτερα μέρη. Στον Παιδικό Σταθμό ήταν μόνο Ελληνόπουλα. Στο σχολείο που συνέχισαν μετά ήταν και παιδιά Τσέχων. Μετά πήγαν στη βόρεια Τσεχία, έμεινε 2,5 χρόνια και εκεί τα κτήρια ήταν αυτά που είχε η Αριστοκρατία. Έκανε 5 χρόνια στην Τσεχία και ήταν και τα αδέρφια του μαζί. Το 1954 όσοι είχαν τους γονείς τους στην Τασκένδη, τους μάζεψαν σε μια κωμόπολη, τους έβαλαν σε αμαξοστοιχίες και πέντε μερόνυχτα ταξίδευαν για Τασκένδη για να βρεθούν με τους γονείς τους.

B. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ένα από τα πρώτα μελήματα των αρμόδιων υπηρεσιών των σοσιαλιστικών χωρών, της ΕΒΟΠ και των ελληνικών προσφυγικών οργανώσεων ήταν η μόρφωση και η αγωγή των ελληνόπουλων που κατέφυγαν στο εξωτερικό. Το ζήτημα αυτό είχε δύο σκέλη, το ένα ήταν το ζήτημα της γενικής μόρφωσης και το άλλο το ζήτημα της ελληνικής μόρφωσης και αγωγής. Η γενική μόρφωση και αγωγή έγινε υπόθεση των εκπαιδευτικών υπηρεσιών και σοσιαλιστικών χωρών οι οποίες επωμίστηκαν όλη την ευθύνη.

Στα πρώτα-πρώτα χρόνια, όταν υπήρχε ακόμα η πεποίθηση πως η εγκατάσταση στις σοσιαλιστικές χώρες ήταν βραχύβια, έγινε προσπάθεια να διδάσκονται στα ελληνικά όλα τα μαθήματα του Βασικού Σχολείου και μόνο μερικές, 8-10 ώρες την εβδομάδα να διατίθενται για την εκμάθηση της ντόπιας γλώσσας. Η προσπάθεια αυτή εγκαταλείφθηκε σχετικά γρήγορα γιατί εμφανίστηκαν δύο σοβαρές δυσκολίες. Η πρώτη ήταν πως δεν υπήρχε αρκετό και κατάλληλο διδακτικό προσωπικό που να μπορούσε να καλύψει όλες τις ανάγκες μιας τέτοιας προσπάθειας. Το εκπαιδευτικό προσωπικό που χρειαζόταν για ένα τέτοιο εγχείρημα, θα έπρεπε να καλύπτει τις ανάγκες για πάνω από 25 χιλιάδες μαθητές, σκορπισμένους σε δεκάδες παιδικούς σταθμούς σε όλες τις σοσιαλιστικές χώρες, κάτι τέτοιο αποτελούσε πολύ μεγάλο πρόβλημα και ακατόρθωτο στις συνθήκες εκείνες. Μα η κυριότερη δυσκολία ήταν άλλη, πιο ουσιαστική. Η εξέλιξη που πήρε η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα εκείνο τον καιρό έκανε ορατό πως η παραμονή των πολιτικών προσφύγων, θα ήταν κάθε άλλο παρά σύντομη.

Με αυτά τα δεδομένα, άλλαξε ο προσανατολισμός και εκπονήθηκαν άλλα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα με βασική γλώσσα παράδοσης, την γλώσσα της χώρας όπου ζούσαν τα παιδιά. Το πρόγραμμα αυτό εμπλουτίστηκε και από πρόγραμμα με μαθήματα που θα διδάσκονταν στα ελληνικά, όπου ήταν ακριβώς εκείνα που ήταν απαραίτητα για την καλλιέργεια της ελληνικότητας των παιδιών. Τα μαθήματα αυτά ήταν τα εξής: Ελληνική Γλώσσα, Ελληνική Λογοτεχνία, Ελληνική Ιστορία, και Γεωγραφία της Ελλάδας. Αυτά διδάσκονταν σε κάθε τάξη με βάση το Αναλυτικό και Ωρολόγιο πρόγραμμα, προσαρμοσμένα στο επίπεδο των μαθητών.

Στα πρώτα χρόνια, βέβαια, χρειάστηκε να αντιμετωπιστεί και μια επιπλέον δυσκολία. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ειδικής επιτροπής Ρουμάνων καθηγητών που μελέτησε το ζήτημα, έχουμε την εξής κατάσταση. Από τα 5.664 παιδιά: τα 3.400 ήταν τελείως αγράμματα, τα 909 είχαν τελειώσει μόλις την Α' τάξη, τα 792 τη Β' τάξη, τα 299 η Γ' τάξη, τα 3.638 ήταν στη Δ' και Ε' τάξη και μόνο 26 είχαν φτάσει στην ΣΤ' τάξη. Τα παιδιά που είτε ήταν αγράμματα, είτε είχαν τελειώσει μόνο μια δυο τάξεις, ήταν μεγάλα σε ηλικία, τα περισσότερα 10-12 χρονών και μεγαλύτερα. Η κατάσταση αυτή έκανε δύσκολη την ένταξη των παιδιών σε κανονικές τάξεις. Όμως καταβλήθηκε προσπάθεια οι τάξεις που συγκροτήθηκαν να έχουν ομοιογένεια τόσο από ηλικιακή άποψη, όσο και από την σκοπιά του μορφωτικού επιπέδου. Έτσι με μια σύντομη προσπάθεια κατορθώθηκε, μέσα στα πρώτα χρόνια, τα περισσότερα παιδιά να καλύψουν την καθυστέρηση και να φτάσουν στο επίπεδο της ηλικίας τους.

Οι σοσιαλιστικές χώρες διέθεσαν για την μόρφωση των προσφυγόπουλων αρκετό και ικανό διδακτικό προσωπικό και άφθονα εποπτικά και άλλα μέσα. Μοντέρνες αίθουσες διδασκαλίας, αναγνωστήρια, αίθουσες γυμναστικής, βιβλιοθήκες και άλλα μέσα διδασκαλίας και πρακτικής εξάσκησης των μαθητών.

B.1. ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Ο Π.Δ. τελείωσε τις 6 τάξεις του Δημοτικού στο Πόλιτσε και την έβδομη σε άλλη πόλη. Στο Τσέτσιλ έμενε σε μια φοιτητική εστία όπου Έλληνες ήταν μόνο αυτός και ένας συγχωριανός του, όλοι οι υπόλοιποι ήταν Πολωνοί. Τελείωσε την 7η τάξη και έφυγε για τη Ρουμανία.

Ο Σ.Κ. αναφέρει πως τελείωσε στην Τσεχία την 5^η τάξη. Στην Τασκένδη τους πήγαν στην 5^η τάξη, είδαν ότι δεν ήξεραν καλά τα Ρώσικα και τους μάθαιναν τα Ρώσικα για έναν χρόνο το 1954-1955. Είχαν έναν Έλληνα δάσκαλο και μια δασκάλα. Μετά πήγε στην επαγγελματική σχολή, ειδικά για τα ελληνόπουλα, όπου διαρκούσε 4 χρόνια, 30 χιλιόμετρα μακριά από την Τασκένδη. Αυτή ήταν σαν σχολείο όπου μάθαιναν και ειδικότητα και λεγόταν Ειδική Επαγγελματική Σχολή και κοιμόντουσαν μέσα. Είχε τελειώσει την 8^η τάξη, είχε τελειώσει και επιπλοποιός και δούλευε και σε εργοστάσιο. Συγχρόνως πήγαινε σε νυχτερινό και τελείωσε και την 10^η τάξη. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως όσοι πήγαιναν νυχτερινό και εργάζονταν, οι εργάσιμες ώρες μειώνονταν από 8 σε 6 και όταν έδιναν εξετάσεις, είχαν έναν μήνα άδεια από την δουλειά μετ' αποδοχών. Στην συνέχεια πήγε σε Νυχτερινό Ινστιτούτο Φυσικής Αγωγής, το οποίο ήταν 5 χρόνια. Σε αυτό ήταν 7 ελληνόπουλα, αλλά γενικά οι μαθητές ήταν 50. Στο τέλος εργάστηκε ως καθηγητής Φυσικής Αγωγής σε Δεκατάξιο σχολείο για ελληνόπουλα.

B.2. ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Με βάση τις παιδαγωγικές αντιλήψεις που διατυπώθηκαν σε κάθε χώρα, τις ιδιαίτερες συνθήκες και τις ειδικές καταστάσεις των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων και τις προτάσεις της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής καθορίστηκε το Ωρολόγιο Πρόγραμμα σε κάθε χώρα. Πιο κάτω παραθέτονται τα σχετικά προγράμματα όλων των σοσιαλιστικών χωρών που φιλοξενούσαν Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες.

Σοβιετική Ένωση-Τασκένδη: η υποχρεωτική εκπαίδευση ήταν στην αρχή οκτάχρονη και τελευταία δεκάχρονη. Τα ελληνικά μαθήματα από την Α' έως την Δ' τάξη ήταν από τέσσερις ώρες την εβδομάδα σε κάθε τάξη. Στην Ε' τάξη έξι ώρες την εβδομάδα, στις τάξεις ΣΤ', Ζ και Η' από πέντε ώρες την εβδομάδα. Σε όλες τις τάξεις η παρακολούθηση των ελληνικών μαθημάτων ήταν υποχρεωτική.

Πολωνία: η υποχρεωτική εκπαίδευση ήταν στην αρχή επτά χρόνια και στην συνέχεια εννιά χρόνια. Στις Α' και Β' τάξεις όλα τα μαθήματα διδάσκονταν στην αρχή στα ελληνικά και μόνο τέσσερις ώρες στην Α' και οκτώ ώρες στη Β' τάξη είχαν για την πολωνική γλώσσα. Από την Γ' και πάνω τάξεις αντιστρέφονται οι όροι. Στην Γ' και Δ' τάξεις παρέχονται για τα ελληνικά μαθήματα έξι ώρες την εβδομάδα και στις τάξεις Ε', ΣΤ' και Ζ' από τέσσερις ώρες ελληνικά και όλο το υπόλοιπο πρόγραμμα ήταν στα πολωνικά. Από το 1962 και μετά στην Α' και Β' τάξεις διδάσκονταν όλα στα πολωνικά και μόνο από πέντε ώρες για τα ελληνικά.

Τσεχοσλοβακία: η υποχρεωτική εκπαίδευση ήταν εννιάχρονη. Στην Α' τάξη έξι ώρες την εβδομάδα. Σε όλες τις άλλες τάξεις από τρεις ώρες στην καθεμιά. Από το 1962 έγιναν τέσσερις ώρες την εβδομάδα για κάθε τάξη.

Ρουμανία: στην αρχή η υποχρεωτική εκπαίδευση ήταν επτάχρονη, μετά οκτάχρονη και μετά δεκάχρονη. Για το ελληνικό πρόγραμμα των προσφυγόπουλων παρέχονταν έξι ώρες την εβδομάδα για κάθε τάξη.

Ουγγαρία: η υποχρεωτική εκπαίδευση στην αρχή ήταν οκτάχρονη και μετά εννιάχρονη. Για το ελληνικό πρόγραμμα προσφέρονταν στην Α' τάξη τρεις ώρες την εβδομάδα, στις Β', Γ' και Δ' τάξεις από έξι ώρες την εβδομάδα, στις Ε' και ΣΤ' τάξεις από πέντε ώρες και Ζ' και Η' τάξεις από τέσσερις ώρες την εβδομάδα.

Βουλγαρία: στην αρχή η υποχρεωτική βασική εκπαίδευση ήταν επτάχρονη και μετά δεκάχρονη. Για το ελληνικό πρόγραμμα προσφέρονταν τέσσερις ώρες την εβδομάδα σε κάθε τάξη.

Ανατολική Γερμανία: εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση. Για το ελληνικό πρόγραμμα προσφέρονταν τέσσερις ώρες την εβδομάδα για κάθε τάξη.

B.3.ΓΛΩΣΣΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Παραπάνω αναφέρθηκαν αναλυτικά οι ώρες που προσφέρονταν σε κάθε σοσιαλιστικό κράτος στα σχολεία για την διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα ελληνόπουλα. Σε αυτό το σημείο, αναγκαίο είναι να αναφερθούμε και σε κάτι ακόμα. Στα παιδιά που κατάγονταν από τον σλαβόφωνο πληθυσμό ορισμένων χωριών και περιοχών της Βόρειας Ελλάδας, γνωστός ως «Σλαβομακεδόνες», διδάσκονταν είκοσι δύο ώρες την εβδομάδα και τη δική τους μητρική γλώσσα, η σλαβομακεδόνικη. Βέβαια αυτά τα παιδιά παρακολουθούσαν κανονικά και το ελληνικό πρόγραμμα. Έτσι η διδασκαλία αυτής της γλώσσας προσέθετε κι άλλες δυσκολίες σε δασκάλους και μαθητές. Πολλά από αυτά τα παιδιά παραιτούνταν από την παρακολούθηση της παράδοσης της μητρικής τους γλώσσας.

B.3.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Ο Π.Δ. αναφέρει πως στην Πολωνία διδάσκονταν την πολωνική γλώσσα, παράλληλα όμως είχαν και Έλληνες καθηγητές που είχαν πτυχίο παιδαγωγού από τις περιοχές που είχε ελευθερώσει ο Δ.Σ.Ε., την Ελεύθερη Ελλάδα. Πίστευαν ότι σύντομα θα γυρίσουν στην Ελλάδα. Κατά κύριο λόγο διδάσκονταν τα πολωνικά και όταν πήγε στη Ρουμανία τα ρουμάνικα. Τα ελληνικά τα διδασκόταν αρχικά δύο μέρες την εβδομάδα και έπειτα τρεις.

Ο Σ.Κ. αναφέρει πως στο νυχτερινό σχολείο έκανε και ελληνικά, στην επαγγελματική σχολή κάνανε ελληνικά και ρώσικα. Ήταν περισσότερες οι ώρες που κάναμε ρώσικα σε αντιδιαστολή με τα ελληνικά, αλλά στην επαγγελματική σχολή ήταν αρκετές. Διδάχθηκαν τα ελληνικά και κάπου-κάπου κάνανε και ξένες γλώσσες. Στην επαγγελματική σχολή διδάχθηκαν και αγγλικά.

B.4. ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΘΥΜΟΥΝΤΑΙ

Ο Σ.Κ. περιγράφει πως στα ρώσικα έκαναν όλα τα μαθήματα, φιλολογικά, μαθηματικά, ιστορία. Στα ελληνικά έκαναν γραμματική, ιστορία, γεωγραφία αλλά λιγότερες ώρες. Αναφέρει πως δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς και εννοείται πως αυτό γινόταν όπου υπήρχαν ελληνόπουλα. Στο νυχτερινό τμήμα για να συμπληρώσουν τον κατάλληλο αριθμό, πήγαιναν παιδιά και από άλλες πολιτείες, ο Σ.Κ. ζούσε στην δέκατη πολιτεία. Πήγαιναν και Ρώσοι στα μαθήματα, όχι μόνο Έλληνες.

B.5. ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Στο θέμα της μόρφωσης των προσφυγόπουλων υπήρχαν δύο βασικά προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπιστούν. Το ένα ήταν να βρεθούν οι εκπαιδευτικοί, που θα δίδασκαν στα παιδιά την Ελληνική γλώσσα, την Ιστορία, τη Γεωγραφία και αργότερα την Ελληνική Λογοτεχνία. Το δεύτερο πρόβλημα ήταν ο εφοδιασμός των μαθητών με τα απαραίτητα βιβλία. Πολύτιμο εργαλείο για την κατάρτιση των δασκάλων αποδείχθηκε το βιβλίο *Παιδαγωγικά Μαθήματα για ένα Δίμηνο Φροντιστήριο*, που επεξεργάστηκε η ΕΒΟΠ και εκδόθηκε στο Βουκουρέστι το 1949 από τις «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις», ενώ παράλληλα λειτουργούσε και το εκδοτικό «Νέα Ελλάδα». Το εγχειρίδιο αυτό εκδόθηκε για τις ανάγκες του Φροντιστηρίου για τους Έλληνες δασκάλους των πολιτικών προσφύγων και είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα εφαρμογής των αρχών της σοσιαλιστικής παιδαγωγικής. Βασιζόταν στην αρχή πως η μόρφωση δεν είναι μόνο ζήτημα γνώσης, αλλά είναι ζήτημα ζωής.

Δεν πρέπει να υποτιμηθεί το γεγονός πως σε μια ξένη χώρα και απέχοντας χρονικά λίγα χρόνια από την λήξη του Β'ΠΠ, δεν μπορούσαν να βρεθούν τυπογραφεία που να διαθέτουν ελληνικές σειρές τυπογραφικών στοιχείων, αλλά ούτε και τυπογράφοι που να γνωρίζουν καλά τα ελληνικά. επίσης οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν απαγορεύσει να στέλνονται σε σοσιαλιστικές χώρες βιβλία και πόσο μάλλον διδακτικά.

Η Επιτροπή της ΕΒΟΠ, ανέλαβε την συγγραφή και εκτύπωση των σχολικών βιβλίων κυριολεκτικά από το μηδέν, δουλεύοντας τα στελέχη της εθελοντικά, με ευσυνειδησία και ανώνυμα. Οι βασικοί συντελεστές του σοβαρού αυτού έργου, αξιοποίησαν υλικά που βρέθηκαν τόσο σε ιδιωτικές όσο και σε κρατικές βιβλιοθήκες των χωρών αυτών. Αποδείχθηκαν πολύτιμα βοηθήματα για την σύνταξη των ελληνικών σχολικών βιβλίων. Η Έλλη Αλεξίου πάνω σε αυτό το θέμα σημειώνει: *«Αντλούσαμε τα υλικά μας από τις βιβλιοθήκες της Βουδαπέστης και του Βουκουρεστίου, οι οποίες ήταν πλουσιότερες σε ελληνικά βιβλία. Οι βιβλιοθήκες του Βουκουρεστίου ήταν καταπληκτικές. Είχαν Ρήγα, είχαν των Φαναριωτών κείμενα, του Ιερατείου κείμενα, χειρόγραφα μεγάλης αξίας. Αλλά εκείνα που μας βοήθησαν στη συγγραφή των σχολικών βιβλίων ήταν τα περισσότερα στη βιβλιοθήκη της Βουδαπέστης. Ο παλιός γνωστός ελληνιστής, ο μακαρίτης Χόρβαρτ, είχε δημιουργήσει πολύ πλούσια βιβλιοθήκη της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ήταν και ο ίδιος φωτισμένος δημοτικιστής. Η βιβλιοθήκη της Βουδαπέστης στάθηκε θερμός συμπαραστάτης στη σύνταξη των πρώτων βιβλίων μας».*

Για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, εκδόθηκε στην Τσεχοσλοβακία σειρά βιβλίων. Μεταξύ αυτών, *Τα παραμύθια του Άντερσεν* σε μετάφραση της Μ. Αξιώτη, το *Ήθελα να με λένε Κυρία* της Έλλης Αλεξίου, *Η μικρούλα και το περιστέρι* του Π. Γκαμαρά και άλλα, ενώ για τα παιδιά μικρότερης ηλικίας κυκλοφορούσε κάθε μήνα το εικονογραφημένο περιοδικό *Αετόπουλα*.

Από το 1949 μέχρι το 1973 συντάχθηκαν και εκδόθηκαν για τα προσφυγόπουλα, με την επίβλεψη αρχικά της ΕΒΟΠ κι αργότερα της Ελληνικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, σαράντα τέσσερα Αλφαβητάρια και Αναγνωστικά για όλες τις τάξεις του Δημοτικού και του Γυμνασίου. Το πρώτο *Αλφαβητάριο* εκδόθηκε στο Βουκουρέστι το 1949. Επίσης εκδόθηκαν 20 βιβλία Γραμματικής και Συντακτικού της Ελληνικής Γλώσσας, 6 Εγχειρίδια Ελληνικής Ιστορίας, 7 Εγχειρίδια Γεωγραφίας της Ελλάδας και πολλά βοηθήματα για τους εκπαιδευτικούς. Ο μέσος όρος του «τιράζ» κάθε σχολικού βιβλίου ήταν 5.000 αντίτυπα. Τέλος, θα πρέπει να αναφέρουμε, πως τυπώνονταν και αναγνωστικά και άλλα εξωσχολικά παιδικά αναγνώσματα στην σλαβομακεδόνικη γλώσσα και για τα σλαβόφωνα παιδιά.

Το περιεχόμενο των βιβλίων δε βοηθούσε μόνο στην απόκτηση γνώσεων, αλλά και στην καλλιέργεια της αγάπης και του καθήκοντος απέναντι στην πατρίδα, που τα περισσότερα από τα παιδιά τη «γνώριζαν» μόνο από τις αφηγήσεις των γονιών τους, ή από κάρτες, που τους έστελναν οι συγγενείς τους από την Ελλάδα. Ο δάσκαλος, η οικογένεια και η προσφυγική οργάνωση της ΕΒΟΠ, ήταν οι τρεις παράγοντες που βοήθησαν να ξεπεραστούν οι δυσκολίες στα χρόνια της προσφυγιάς, ώστε τα παιδιά να αποκτήσουν κοινωνική συνείδηση, να γίνουν δημιουργικά, να αποκτήσουν ελληνικό τρόπο σκέψης, ελληνική ψυχοσύνθεση. Το καθοριστικό ήταν η κατεύθυνση που έδωσε το Λαϊκό Κράτος και η φροντίδα του για το παιδί, που ήταν πρώτη προτεραιότητα.

B.5.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Ο Π.Δ. αναφέρει πως τα βιβλία ήταν στα ελληνικά. Ήταν όπως και τα άλλα στην Ελλάδα. Διηγήματα, ιστοριούλες. Όσο περνούσαν οι τάξεις γίνονταν πιο απαιτητικά. Τα ξένα ήταν όπως στο ελληνικό δημοτικό, προπαίδια, Ιστορία Πολωνίας Ρουμανίας, Διεθνής Ιστορία, Γεωγραφία. Στα ελληνικά μάθαιναν ιστορία για το 1821, ποιήματα.

Μάθαιναν δηλαδή και την ιστορία της χώρας που τους φιλοξενούσε, αλλά και την ελληνική. Στην συνέχεια αναφέρει πως έκαναν τα παιδιά περισσότερο μαθήματα στα πολωνικά και ρουμάνικα, ώστε να μάθουν καλά την γλώσσα και μετέπειτα να μπορέσουν να αφομοιωθούν στις χώρες αυτές, να μπορέσουν να σπουδάσουν, να εργαστούν.

Ο Σ.Κ. πάνω στο θέμα των βιβλίων, λέει πως τα βιβλία τους τα έδιναν, ήταν δωρεάν. Τόσο τα βιβλία των μαθημάτων της γλώσσας της χώρας που φιλοξενούνταν, όσο και των ελληνικών, αυτά που έγραφαν οι πολιτικοί πρόσφυγες. Η ύλη που διδάσκονταν στα παιδιά δεν ήταν ίδια με αυτή στην Ελλάδα. Τα βιβλία που είχαν, είχαν εκδοθεί στις σοσιαλιστικές χώρες. Διαμόρφωναν όλες τις συνθήκες έτσι ώστε το παιδί, ο νέος να πάει να σπουδάσει. Ήταν έκδηλο πως το κράτος ενδιαφερόταν να αποκτήσει η νεολαία γνώσεις, να είναι μια μορφωμένη νεολαία. Στην Σοβιετική Ένωση, συγκριτικά με άλλα σοσιαλιστικά κράτη, ήταν περισσότεροι αυτοί που είχαν τελειώσει ανώτατες σπουδές. Αυτή η «πρακτική» μεταφερόταν και στους πολιτικούς πρόσφυγες.

B.6. ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΕΣ

Οι δάσκαλοι και οι δασκάλες της πολιτικής προσφυγιάς, γενικά το εκπαιδευτικό προσωπικό, είχαν να βγάλουν σε πέρας μια αποστολή δύσκολη, αλλά παράλληλα και υψηλή. Βρέθηκαν μακριά από την πατρίδα χωρίς καμία βοήθεια από αυτήν, με λιγοστά ελληνικά βιβλία, ελληνικά εποπτικά μέσα. Με τις γνώσεις και τον πατριωτισμό τους προσπαθούσαν να εκμηδενίσουν και να εξουδετερώσουν τις δυσκολίες και τα προβλήματα που συναντούσαν στη δουλειά τους. Είχαν χρέος και ευθύνη, τα παιδιά αυτά που βρέθηκαν μακριά από την πατρίδα, να αναπτύξουν το πατριωτικό αίσθημα, να κρατηθούν Έλληνες, με όλες τις πτυχές που έχει αυτή η ιδιότητα. Όταν θα έφτιαχνε η κατάσταση στην Ελλάδα και γυρνούσαν πίσω, να είχαν αγάπη για την πατρίδα και όρεξη να προσφέρουν σε αυτή. Οι δάσκαλοι και οι δασκάλες της πολιτικής προσφυγιάς μπορούν να είναι περήφανοι γιατί κατόρθωσαν τις δυσκολίες να τις κάνουν πέρα και να διατελέσουν το χρέος τους με μεγάλη υπευθυνότητα και επιτυχία.

B.6.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Ο Π.Δ. αναφέρει πως στα μαθήματα είχαν και Έλληνες καθηγητές που είχαν πάρει το πτυχίο του παιδαγωγού από τις περιοχές που ελευθέρωσε ο Δ.Σ.Ε., την Ελεύθερη Ελλάδα. Οι Έλληνες παιδαγωγοί ήταν υπεύθυνοι για τα παιδιά αυτά και όχι μόνο οι δάσκαλοι. Ήταν υπεύθυνοι για την συνολική συμπεριφορά και παρουσία των Ελλήνων προσφύγων στις χώρες φιλοξενίας τους.

Ο Σ.Κ. λέει πως οι παιδαγωγοί ήταν Έλληνες που ήταν δάσκαλοι στην Ελλάδα και πιο μετά καθώς περνούσαν τα χρόνια ήταν δάσκαλοι Έλληνες που σπούδασαν στην ΕΣΣΔ και ιδιαίτερα στην Τασκένδη.

B.7. ΕΞΩΣΧΟΛΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Για την επίτευξη του κεντρικού στόχου του ελληνικού προσφυγικού σχολείου και της προσφυγικής οργάνωσης, που ήταν η διατήρηση και καλλιέργεια της ελληνικότητας των παιδιών, έπρεπε να επινοούνται συνεχώς νέες μορφές και τρόποι δουλειάς. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν δραστήρια οι δάσκαλοι, οι προσφυγικές οργανώσεις και οι προσφυγικές οικογένειες.

Με τη συνεχή και πάντα αρμονική συνεργασία των τριών αυτών παραγόντων, αναπτύχθηκε μια πλουσιότατη δραστηριότητα σε περιεχόμενο και ποικιλότητα σε μορφές. Από τα πιο απλά πράγματα και τις πιο απλές μορφές μέχρι τις πιο σοβαρές επιστημονικές απασχολήσεις. Αρχίζε από το παιδικό ελληνικό παραμύθι για να φτάσει σε επιστημονικές εργασίες με θέματα από την ελληνική ιστορία και σκέψη και από τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.

Πολλές και εναλλασσόμενες οι μορφές και οι μέθοδοι όπως: ανάγνωση εξωσχολικών βιβλίων, δημιουργία λευκωμάτων με φωτογραφίες από την Ελλάδα, φιλοτελισμός με ελληνικά γραμματόσημα. Σε κάθε προσφυγική λέσχη υπήρχε πάντα η «Γωνιά του παιδιού» και η λέσχη νέων, όπου αναπτυσσόταν πλουσιότατη μορφωτική-καλλιτεχνική δραστηριότητα. Διοργανώνονταν βραδιές ακρόασης ελληνικής μουσικής, λογοτεχνίας και ποίησης. Είχαν καθιερωθεί σαν ξεχωριστό γεγονός, όχι μόνο των μαθητών αλλά και ολόκληρης της προσφυγικής παροικίας στην Τασκένδη της Σοβιετικής Ένωσης, ο διαγωνισμός «Ολυμπιάδα Ελληνικής Γλώσσας». Είναι φανερό και αρκετά ξεκάθαρο πως οι πολιτικοί πρόσφυγες, με όποια ιδιότητα και να κατείχαν (δάσκαλοι, γονείς, υπεύθυνοι οργάνωσης), κατέβαλαν προσπάθειες να μην χαθεί η ελληνικότητα τόσο των παιδιών όσο και η δική τους, να μην ξεχάσουν την πατρίδα.

B.7.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Όπως αναφέρει ο Π.Δ. πέρα από το ωράριο του σχολείου έκαναν γυμναστήριο, κολυμβητήριο, εκδρομές περισσότερο διδακτικές, επισκέψεις σε μουσεία. Στην Πολωνία, όταν τελείωσε την 7^η τάξη ανέβασαν ένα έργο στο σύλλογο πολιτικών προσφύγων. Εκεί μάζεψαν από το έργο κάποια χρήματα που τα χρησιμοποίησαν για να πάνε στο νότιο μέρος της Πολωνίας, στην Κρακοβία. Εκεί ξεναγήθηκαν στα αξιοθέατα της πόλης, μουσεία κλπ. Οι Έλληνες είχαν σύλλογο πολιτικών προσφύγων όπου κάθε Σαββατοκύριακο έκαναν χορούς, συνεστιάσεις όπου διασκεδάζαν γίνονταν γνωριμίες μεταξύ αγοριών και κοριτσιών.

Ο Σ.Κ. θυμάται πως έκαναν πρωταθλήματα μεταξύ των πολιτειών των πολιτικών προσφύγων της Τασκένδης στο ποδόσφαιρο, στο βόλεϊ, μπάσκετ, στο στίβο. Στις πολιτείες που έμεναν διαμορφωνόταν θέατρο. Είχαν θεατρικές ομάδες, χορωδίες. Η Κομματική Ομάδα των προσφύγων αλλά και η κάθε πολιτεία είχε την δική της θεατρική ομάδα.

B.8. ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ (ΑΘΛΗΜΑΤΑ)

Ο Σ.Κ. αναφέρει πως σε όλα τα σχολεία υπήρχαν καθηγητές που ασχολούνταν με την Φυσική Αγωγή. Έκαναν στίβο, ενόργανη γυμναστική και άλλα αθλήματα 3 φορές την εβδομάδα. Υπήρχαν υποδομές τόσο στα σχολεία, στις εστίες, όσο και μέσα στην πόλη έτσι ώστε να ασχοληθεί όποιος ήθελε με τον αθλητισμό.

B.9. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ (ΤΕΧΝΕΣ)

Ο Π.Δ. αναφέρει πως στα σχολεία είχαν μαθήματα ζωγραφικής και γλυπτικής, γενικά είχαν επαφή με τις τέχνες. Όλες οι δραστηριότητες, τόσο της τέχνης, όσο και οι υπόλοιπες του σχολείου, ήταν ισότιμα καταναεμημένες.

Ο Σ.Κ. αναφέρει πως στο σχολείο έκαναν ζωγραφική και μουσική. Οι καθηγητές ασχολούνταν πολύ με τα παιδιά. Μέσα στο σχολείο είχαν θεατρικές ομάδες, χορωδίες, χορευτικά συγκροτήματα.

B.10 ΠΟΙΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΑΝ ΩΣ ΜΑΘΗΤΕΣ-ΤΡΙΕΣ/ ΜΕ ΠΟΙΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ ΠΡΟΣΠΑΘΗΣΑΝ ΟΙ ΕΚΕΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΝΑ ΤΙΣ ΞΕΠΕΡΑΣΟΥΝ

Ο Π.Δ. αναφέρει πως δεν ένιωσε δυσκολίες. Υπήρχε μεγάλη βοήθεια από τον καθηγητή προς τα παιδιά.

Ο Σ.Κ. αναφέρει πως ήταν λίγο δύσκολα στην αρχή για να μάθουν τη γλώσσα (ρώσικα), αλλά επειδή ήταν νέοι, μικροί, προσαρμόστηκαν γρήγορα. Στο νυχτερινό σχολείο είχαν Έλληνα δάσκαλο, όπου μετέφραζε αυτά που έλεγε ο Ρώσος δάσκαλος, ώσπου σιγά –σιγά να μάθουν την γλώσσα, μιας και στην Τσεχία δεν είχαν μάθει καλά τα ρώσικα.

B.11. ΑΙΣΘΗΜΑ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ/ΠΡΟΣΠΑΘΗΣΑΝ ΝΑ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΣΟΥΝ

Ο Π.Δ. αναφέρει πως καταβαλλόταν μεγάλη προσπάθεια για να τους μορφώσουν, γίνονταν ενισχυτικά μαθήματα σε αδύναμα παιδιά. Όπως χαρακτηριστικά λέει από το χωριό του έφυγαν 300-400 παιδιά, από αυτά τα 120 έγιναν επιστήμονες με ανώτερη εκπαίδευση. Υπήρχε μεγάλη μέριμνα από το κράτος για να μορφωθούν τα παιδιά.

Ο Σ.Κ. αναφέρει πως όλη η προσπάθεια ήταν να τους μορφώσουν. Αυτό φαινόταν όχι μόνο στους πολιτικούς πρόσφυγες, αλλά και γενικά το σοβιετικό κράτος διαμόρφωνε όλες τις συνθήκες για να πάει να σπουδάσει ο νέος. Μετά τα μαθήματα οι καθηγητές κάθονταν και βοηθούσαν/ασχολούνταν με τα παιδιά.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ

60 Slimnica (Trilofó) és Monopilo falu gyermekei Balatonkenesén

Εικόνα 1 Balatonkenese Μπάλατονκενεσε 1949

Παιδιά των χωριών Τρίλοφος και Μονόπυλο με τις «μάνες» Αναστασία Κετίπη και Ασπασία Γέρου.

61 Monopiloi gyermekek a balatonkenesei Gyermekotthonban

Εικόνα 2 Μπάλατονκενεσε 1950

Παιδιά από το Μονόπυλο στον παιδικό σταθμό με τη «μάννα» Αν. Κετίπη και τον δάσκαλο Ηλία Λεκόπουλο.

92

A Pszaradesz és Pavlo Mela falvakból való gyermekek a tiszadobi Gyermekotthonban.

Εικόνα 3 1950 Παιδικός Σταθμός της πόλης Tiszadob

Παιδιά Ε' τάξης Δημοτικού από τα χωριά Ψαράδες και Παύλος Μελάς στον Παιδικό Σταθμό της πόλης. Οι δάσκαλοι είναι ο Κώστας Ντούλας και ο «Αντώνης» από την Ποζντιβίστα που δίδασκαν στη σλαβομακεδόνικη γλώσσα.

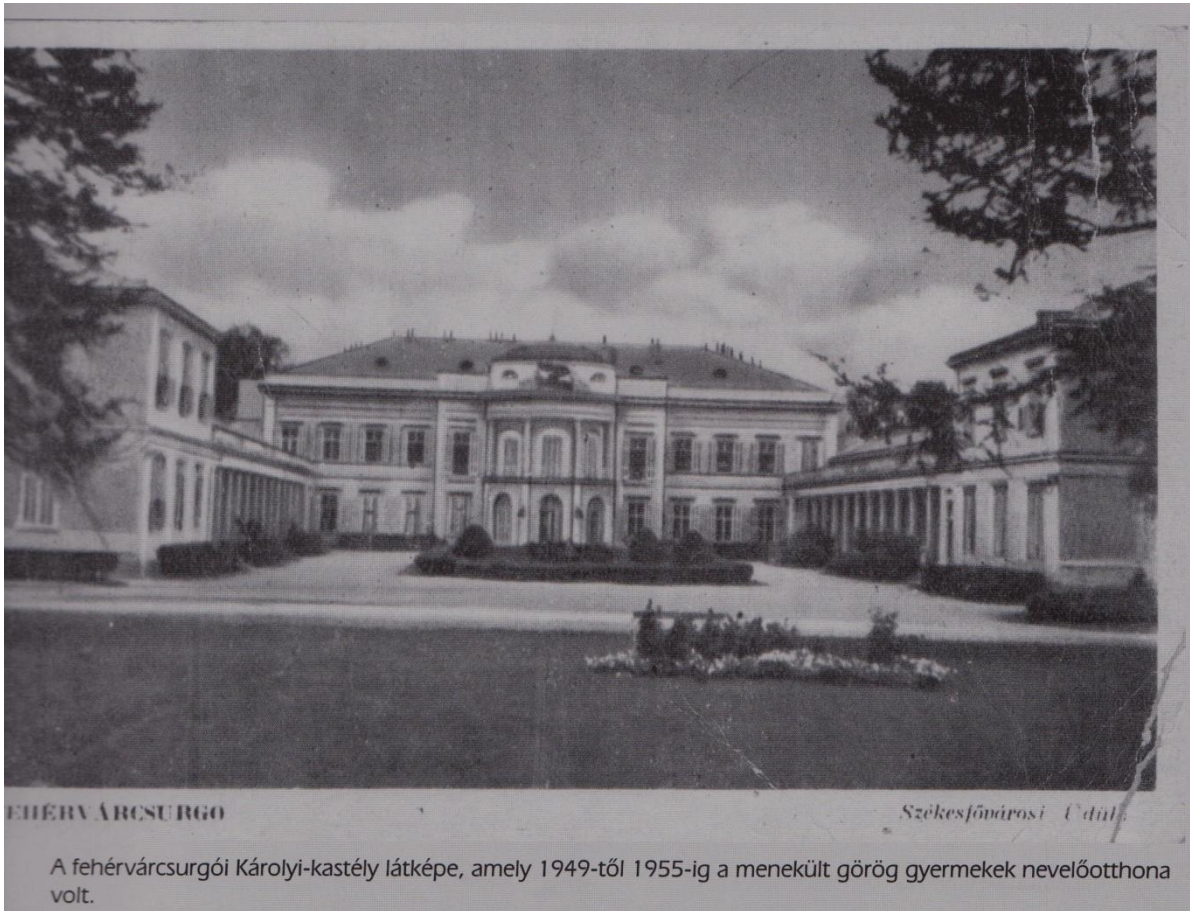

99

1949/50 Balatonlellén kiskorú gyerekek gondozójukkal a Konicai Plikati falúból..

Εικόνα 4 Balatonlelle (Μπάλατονλελλε), 1949-1950

Στην φωτογραφία διακρίνονται η νηπιαγωγός Αρετή Ζήκα και οι «μανάδες» Κατίνα, Νίκη και Ντίνα με μικρής ηλικίας παιδιά.

Εικόνα 5 Fehervarsurgo (Φέχινβαρτσουργκο)

Πανοραμική άποψη του καστελιού των Κάρολι στο Fehervarsurgo, το οποίο από το 1949 μέχρι το 1955 ήταν το Οικοτροφείο των προσφύγων Ελληνόπουλων.

102

Festetics Sándor gróf dégi kastélyának látképe. A klasszicista stílusban épült kastélyban 1950-1955 között 350-400 gyermek tanult, nevelkedett. Az általános iskolában magyar, görög és macedón nyelven folyt az oktatás.

Εικόνα 6 Πανοραμική άποψη του καστελιού του κόμη Festetics στο Deg (Σάντορ Φέστετιτς)

Στο νεοκλασικού ρυθμού πύργο, την περίοδο 1950-1955, μεγάλωσαν και σπούδασαν 350-400 παιδιά. Στο δημοτικό σχολείο η εκπαίδευση γινόταν στην ουγγρική, ελληνική και μακεδονική γλώσσα.

110

Iszkaszentgyörgy: Amádé - Bajzáth - Pappenheim-kastély
1949-ig Görög Gyermeknevelő Otthonként is működött.

Εικόνα 7 Iszkaszentgyörgy (Ισκασεντγκιοργκι): Το καστέλι Amade-Bajzath-Pappenheim

Το καστέλι που βρίσκεται σε ένα όμορφο πάρκο, χτίστηκε σε πολλές φάσεις. Χτιζόταν σχεδόν επί δύο αιώνες και ολοκληρώθηκε το 1910. Πέρασε από τα χέρια του επισκόπου της πόλης Veszprem το 1800. Στη συνέχεια πέρασε σε χέρια κόμη. Μετά την κρατικοποίηση λειτουργούσε σαν σχολείο, βιβλιοθήκη κτλ και μέχρι το 1952 λειτούργησε ως Ελληνικός Παιδικός Σταθμός.

Εικόνα 8 Καστέλι των Andrassy στο Tiszadob (Τίσαντομπ)

Μετά την κρατικοποίηση, από το καλοκαίρι του 1948 μέχρι τον Απρίλιο του 1950 αποτέλεσε το σπίτι περίπου 320 Ελλήνων προσφυγόπουλων. Τα παιδιά από εδώ πήγανε είτε στο Balatonalmádi είτε στο Balatonkenese. Το καστέλι μετά έγινε κρατικό ορφανοτροφείο Ουγγαρεζόπουλων.

125

**Εικόνα 9 Θέρετρο του ΟΤΙ (Κρατικό Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων), Balatonkenese
(Μπάλατονκενεσε), 1948-1949**

Την εργασία του γιατρού Dr. Sandor Meszaros βοηθούσε η νοσοκόμα Maria Remenyi.

Εικόνα 10 Balatonkenese (Μπάλατονκενεσε) 1948-1949

Η τάξη της νηπιαγωγού Iren Balazs. Η εξαιρετική αυτή νηπιαγωγός καταλάβαινε την γλώσσα των παιδιών και αυτά πραγματικά την λάτρευαν.

176 Fehér József és Benatosz Evangelosz kórusvezetők a dégi Gyermekotthon
100 tagú énekkarának egy csoportjával.

Εικόνα 11 Μια ομάδα από την 100μελή χορωδία του Παιδικού Σταθμού Degi (Ντέγκι)

Με τους διευθυντές Jozset Feher και Ευάγγελο Μπενάτο στις 20 Αυγούστου 1952. Η χορωδία πήρε την πρώτη θέση στο διαγωνισμό που έγινε στην πόλη Szekesfehervar στην επαρχία Fejer.

206

Εικόνα 12 Παιδικός Σταθμός του Deg (Ντεγκ), 1953

Ομάδα αγοριών στο πάρκο του Σταθμού προετοιμάζονται για την παρέλαση στον εορτασμό της Πρωτομαγιάς το 1952.

208 A dégi és fehérvársurgói görög gyermekotthonok válogatott labdarúgó csapata között lezajlott barátságos mérkőzés előtt készült együttes fotó.

Εικόνα 13 Παιδικός Σταθμός του Deg (Ντεγκ), 1952-1953

Στο ποδοσφαιρικό γήπεδο, οι ποδοσφαιρικές ομάδες των παιδικών σταθμών του Deg και Fehervarsurgo σε μια αναμνηστική φωτογραφία πριν την έναρξη του αγώνα. Αρχηγός της ομάδας του Deg ο Χρήστος Ζαφειρούδης, της ομάδας του Fehervarsurgo ο Μανώλης Γιοβαντζής.

220 A balatonalmádi Gyermekotthon táncsoportja

Εικόνα 14 Balatonalmadi (Μπάλατοναλμαντι) 1954

Χορευτική ομάδα του Παιδικού Σταθμού της πόλης Balatonalmadi στο Πολιτιστικό Κέντρο «GANZ-MAVAG».

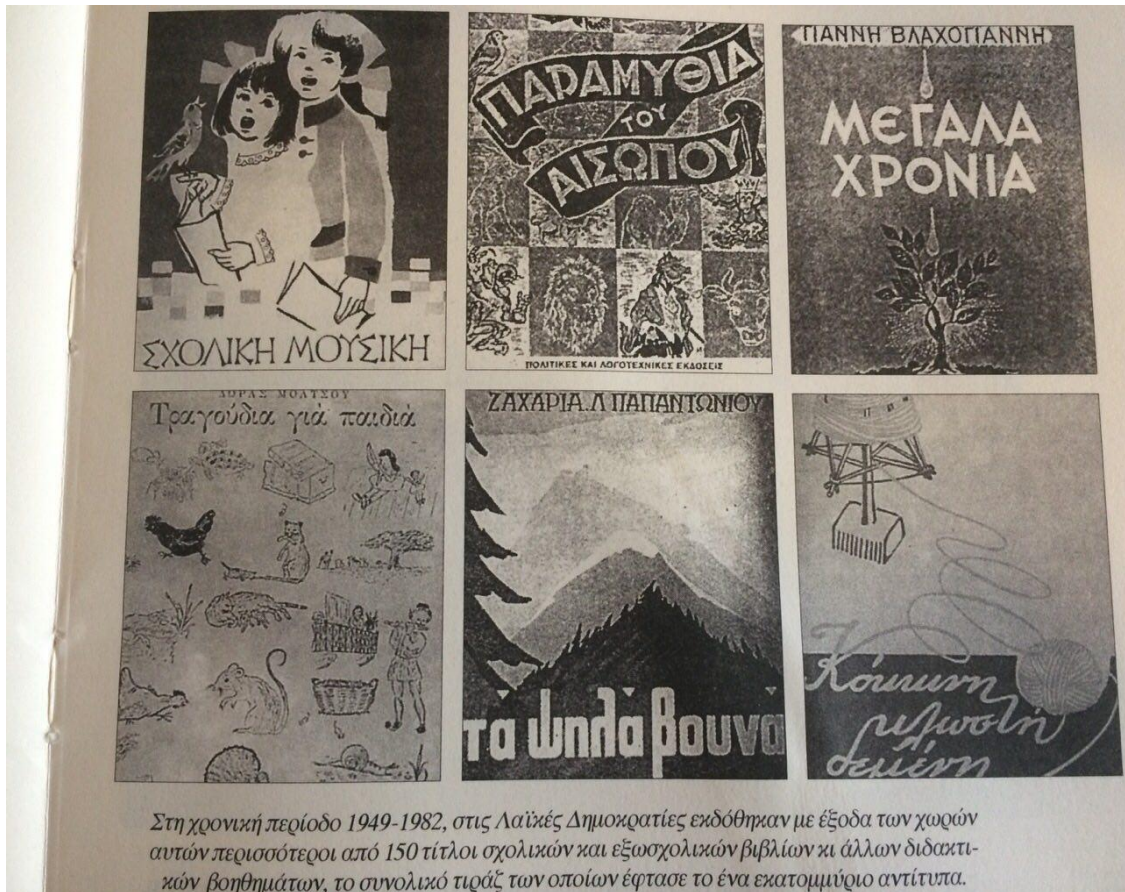

225

A gyermekotthon tornász csapatának gúla gyakorlata 1952/53, Fehérvársurgó.

Εικόνα 15 Fehervarsurgo (Φέχρβαρτσουργκο), 1952-1953

Ομάδα γυμναστικής του Παιδικού Σταθμού στην εκτέλεση της άσκησης της πυραμίδας. Στην πλάτη του κοριτσιού ο Γιώργος Ρούμελης, δασκάλα γυμναστικής η Sara Nemeth.

Στη χρονική περίοδο 1949-1982, στις Λαϊκές Δημοκρατίες εκδόθηκαν με έξοδα των χωρών αυτών περισσότεροι από 150 τίτλοι σχολικών και εξωσχολικών βιβλίων και άλλων διδακτικών βοηθημάτων, το συνολικό τιράζ των οποίων έφτασε το ένα εκατομμύριο αντίτυπα.

Εικόνα 16 Σχολικά βιβλία των Πολιτικών Προσφύγων

Στη χρονική περίοδο 1949-1982, στις Λαϊκές Δημοκρατίες εκδόθηκαν με έξοδα των χωρών αυτών περισσότεροι από 150 τίτλοι σχολικών και εξωσχολικών βιβλίων και άλλων διδακτικών βοηθημάτων, το συνολικό τιράζ των οποίων έφτασε το ένα εκατομμύριο αντίτυπα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ από καρδιάς τους συντρόφους Π.Δ. και Σ.Κ. για την πολύτιμη βοήθειά τους και την όρεξή τους, έτσι ώστε να ολοκληρωθεί αυτή η εργασία. Επίσης ευχαριστώ όλους όσους μου παρείχαν τις γνώσεις τους, τα υλικά και μέσα που ήταν απαραίτητα. Χωρίς αυτούς θα ήταν αδύνατη η εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

Δ.Σ.Ε.	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
Κ.Κ.Ε.	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
Ε.ΒΟ.Π	Επιτροπή «Βοήθεια στο Παιδί»
Ε.Λ.Α.Σ.	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
Ε.Σ.Σ.Δ.	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
Κ.Κ.	Κομμουνιστικό Κόμμα
Β'Π.Π.	Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μητσόπουλος, Θ.(1979). *Μείναμε Έλληνες*. Αθήνα

Σέρβος, Δ. (2009). *Το παιδομάζωμα και ποιοί φοβούνται την αλήθεια*. Σύγχρονη Εποχή

Μποντίλα, Μ. (2003). «Πολύχρονος να ζεις, μεγάλη Στάλιν». Μεταίχμιο

Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ. (2010). *Η 3^η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ (10-14 Οκτώβρη 1950)*. Σύγχρονη Εποχή

Λευκώματα

Ευχαριστούμε Ουγγαρία. Ίδρυμα Οίκος του Ελληνισμού

Περιοδικά

Πολυμερίδης, Γ. (2008). Η αλήθεια για τα εκπατρισμένα Ελληνόπουλα στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας. *Θέματα Παιδείας*, 33-34,130-140

Ράπτης, Μ. (2005). Τυχερά παιδιά μέσα στην ατυχία: Η εκπαίδευση και η αγωγή των προσφυγόπουλων στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. *Θέματα Παιδείας*, 21-22, 84-88